

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

ta är blott ett av många exempel på hur brevskrivaren Goethe står i fokus hos Øhrgaard.

K. R. Eisler har i sin psykoanalytiskt influerade biografi hävdad att Goethes första sexuellt fullbordade förhållande till en kvinna inleddes i Rom 1787/88 och avspeglas i "Römische Elegien", en uppfattning som såväl Øhrgaard som flera andra forskare ansluter sig till. Kort efter hemkomsten från Italien började, till fru von Steins förtret, samlivet med den då 23-åriga blomsterbinderskan Christiane Vulpius, av Goethes mor kallad diktarens "Bettschatz". Många har upprörts över att förbindelsen legaliserades först 1806 och över att Christiane aldrig introducerades i salongerna, men Øhrgaard anser att man nog snarare borde undra varför Goethe över huvud tog henne till sitt hus, i stället för att utveckla en helt lös förbindelse.

Äktenskap spelar en tämligen liten roll i Goethes författarskap. Däremot är relationen mellan bror och syster viktig, t.ex. Natalie och Lothario i *Wilhelm Meister* eller Iphigenie och Orestes. Øhrgaard anför även här ett biografiskt argument. Goethe stod sin syster Cornelia mycket nära. Cornelia avrådde till och med Goethe från att gifta sig med Lili. Barn i Goethes romaner ingår sällan i naturliga familjekonstellationer, utan dyker oväntat upp som Felix i *Wilhelm Meister* eller liknar fel personer som lille Otto i *Die Wahlverwandtschaften*.

Øhrgaards problem är att Goethe ju själv i så reflekterade ordalag formulerat såväl sin personliga utveckling som idéutvecklingen från rokokooandan via den engelska borgerliga offentligheten till en begynnande tysk av dikt, tanke och sanningssökande präglad kultur. Det är svårt, men kanske heller inte nödvändigt, att betrakta Goethe på ett nytt och annorlunda sätt. *Goethe. Ett essay* blir ett slags skriftställerbiografi som förtäljer vad vi redan vet, men betraktat ur ett temperament. De viktiga händelserna och resorna nämns, liksom de personer Goethe mötte och umgicks med, men i centrum står ständigt de utgivna verken och korrespondensen.

Styrkan i monografin ligger i de ytterst diplomatiska ställningstagandena. Øhrgaard avvisar skandalskrivrierier och extrema teser. När han själv tar ställning sker det klokt och reflekterat. Han anser t.ex. att de tyska forskarna överbetonat skillnaden mellan klassikerna Goethe och Schiller och romantikerna, i motsats till de engelska och franska litteraturhistorikerna (s. 191). Naturligtvis har han rätt, så rätt att framställningen ibland får en ton av ovedersäglighet.

Många detaljupplysningar är också av värde, t.ex. att en copyrightlag tillkom först 1825, långt senare än i flera andra länder. Ibland överräcker Øhrgaard en nyckel till tidigare obegripliga episoder åt oss. Bland Goethes efterlämnade papper finner vi, som tyska forskare visat, bortskurna textpartier som skulle ha gjort Valborgsnattsdrömmen i *Faust* till en svart mässa.

Däremot är biografismen i *Goethe. Ett essay* stundom irriterande. I Iphigenie i *Iphigenie auf Tauris* kan man också se Goethe själv avbildad: diktaren som förblir sitt kall trogen. När Goethe koncipierade Euphorion i *Faust II* hade han Lord Byron i tankarna. Exempelen skulle kunna mångfaldigas.

Det harmonierande draget i Øhrgaards essä kan påminna om äldre tysk forskning, möjligen moderniserad med ett stänk av hermeneutik och tematisk kritik: Mignon blir en intensifierad Tasso som blir en intensifierad Werther etc.

Øhrgaards Goethe är trots allt en essensens Goethe. Diktanalyserna rör sig i mitt tycke alltför mycket på ytan, trots att Øhrgaards Goethe i stor utsträckning är en lyriker, och filologernas strider klargörs sällan i essän – även om det olympiskt informeras om att de utspelats. Därmed får boken en syntesskapande tendens som går på tvärs mot många andra nutida verk om Goethe, t.ex. Albrecht Schönes forskning, vilka Øhrgaard dock refererar till. Såväl moderniteten i *Wilhelm Meister* som det säregna konsthistoriskt betingade, kanske katolska, stoffet i slutscenerna i *Faust II* kunde ha kommenterats mera pregnant.

Varför Goethe är angelägen för en romanestetik efter Musil och Handke och en dramaestetik efter Brecht och Heiner Müller förstår man knappast efter att ha läst Øhrgaards bok; däremot förstår man varför Goethe kommit att spela en dominerande roll i drygt 200 års kulturliv. Icke minst av det skälet kan man med nöje och glädje hänvisa den Goetheintresserade till Øhrgaards *Goethe. Ett essay* som fungerar som en utmärkt, lärd och balanserad översikt över ett stort och mångfacetterat författarskap.

Roland Lysell

Lars Wendelius, *Rationalitet och kaos. Nedslag i svensk kriminalfiktions efter 1965* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 46). Gidlunds förlag. Hedemora 1999.

Det är sällan som svensk populärlitteratur intresserar forskarna. Isynnerhet moderna svenska storsäljare är ett lite utforskat område inom svensk litteraturforskning. Det är därför med förvåntan man välkomnar Lars Wendelius studie *Rationalitet och kaos. Nedslag i svensk kriminalfiktions efter 1965*, där han gör en seriös berättarteknisk och tematisk analys av några av vår tids mest lästa och diskuterade kriminalromaner, Maj Sjöwalls och Per Wahlöös *Det slutna rummet* (1972), Jan Guillous *Den heldervärde mördaren* (1990) och Henning Mankells *Den vita lejoninnan* (1993). Syftet med dessa analyser är emellertid inte bara att studera respektive kriminalroman

utan också att belysa de förändringar som genren genomgått sedan 1960-talet.

Wendelius inleder med att ge en forskningsbakgrund, där han skissar olika inriktningar inom forskningen om populärfiktion. I detta avsnitt nämns marxistiska ideologikritiker som Max Horkheimer och Theodor Adorno, vilka ser populärfiktion som en del av det kapitalistiska samhällets förtryckarapparat, och mer liberala forskare som Walter Benjamin, Lisbeth Larsson och John Fiske, vilka menar att populärfiktion kan fylla en aktiv emancipatorisk funktion för den enskilda konsumenten. Här belyses också resultat från mer empiriskt inriktade läsundersökningar som Janice Radways och Gunnar Hanssons. Den forskare som ägnas störst utrymme är John Cawelti, vars inflytelserika studie *Adventure, Mystery, and Romance. Formula Stories as Art and Popular Culture* (1976) Wendelius återkommer till vid ett flertal tillfällen i sin undersökning. Det Wendelius främst anammar hos Cawelti är den senares sätt att placera textanalysen i en social och kulturell kontext. Likaså utgår Wendelius från Caweltis analysmetod som är uppbyggd kring för genren återkommande formelement som handlingsschema, miljö och typgalleri. Wendelius modifierar och kompletterar emellertid denna modell med andra viktiga komponenter som stil och komposition, samt en tematisk diskussion av den analyserade textens värdesystem.

Som inledning till de kommande textanalyserna ger Wendelius också en kortfattad redogörelse för det han kallar "den politiska och litterära scenen" och "kriminalfiktionens former". I sin redogörelse av den historiska bakgrunden betonar han särskilt den internationalisering och "den maktförskjutning från politisk till ekonomisk sfär" (s. 18) som ägt rum i Sverige sedan mitten av 1900-talet. I avsnittet om kriminalfiktionens former diskuteras såväl kriminalfiktionens särdrag som olika varianter inom genren. Här fokuseras också 1940- och 1950-talens svenska kriminalfiktion representerad av bland andra Stig Trenter och Maria Lang.

I de tre efterföljande analyserna återknyter Wendelius till såväl sin redogörelse av den samtida politiska och litterära utvecklingen i Sverige som diskussionen om den tidigare kriminalfiktionens formelement då han diskuterar vilka underliggande politiska och ideologiska värderingar som kriminalromanen efter 1965 ger uttryck för. Denna diskussion blir så mycket viktigare som Wendelius anser att 1960-talet är en brytpunkt för svensk kriminallitteratur. Fram till början av 1960-talet ser han den svenska kriminalromanen som en avläggare till den harmlösa anglosaxiska pusseldeckaren medan Sjöwalls och Wahlöös romansvit *Roman om ett brott*, som påbörjas 1965, inleder en mer realistisk och samhällskritisk litteratur. Den nya kriminallitteraturen problematiserar enligt Wendelius pusseldeckarens formel: dess komposi-

tion och berättarteknik, människosyn och sociala förankring.

I de tre analyserna av Sjöwalls och Wahlöös *Det slutna rummet*, Guillous *Den hedervärde mördaren* och Mankells *Den vita lejoninnan* analyserar Wendelius vilka berättartekniska grepp som används och vilka värderingar som kriminalromanerna ger uttryck för. De enskilda analyserna är därför likartat upplagda. De inleds med en presentation av författaren, dennes plats på den litterära scenen och intention med kriminalgenren. Därefter följer en genomgång av den samtida receptionen och den forskning som finns om författarskapet. Den efterföljande analysen av respektive kriminalroman inleds med en diskussion av stilgrepp och berättarhållning. Därefter behandlas de miljöer som handlingen utspelas i och hur miljön och dess människor skildras. I synnerhet skildringen av brottslingen och brottsbekämparen fokuseras. Avslutningsvis diskuteras romanens handlingsmönster och komposition.

Trots att samma uppläggning av analysen följs i alla tre fallen förmår Wendelius framhäva den enskilda textens individuella särart. I analysen av Sjöwalls och Wahlöös *Det slutna rummet* visar Wendelius hur den auktoritära samhällskritiska berättarrösten inte ger utrymme för några positiva alternativ utan ger uttryck för ett alltmer entydigt och uppenbart politiskt budskap. I Guillous *Den hedervärde mördaren* diskuterar Wendelius hur Guillous teknik att skapa trovärdighet ibland slår över i sin motsats, dvs. att få våldsscenerna att bli formelartade. I analysen av Mankells *Den vita lejoninnan* gör Wendelius en intressant analys av såväl våldsskildringens estetisk-dramaturgiska funktion, att driva handlingen framåt, som dess psykologiska-sociala betydelse för samhälls- och människoskildring. I motsats till Guillous skenrealistiska våldsscener visar Wendelius hur Mankells skildring av våld syftar till att skaka om läsaren.

Efter de tre textanalyserna följer ett avsnitt om "Svensk kriminallitteratur efter 1965", där Wendelius utifrån sina tre analys exempel försöker ge en sammanfattande bild av vad som utmärker de senaste decenniernas kriminallitteratur. Avslutningsvis reflekterar han också över vilket behov dessa kriminalberättelser fyller. Han poängterar att Guillou och Mankell gör succé när kvalitetslitteratur kan karakteriseras som "poststrukturalisternas' språkliga lekar" (s. 246). I motsats till kvalitetslitteraturen försöker kriminallitteraturen skildra en igenkännbar och trovärdig verklighet och skulle därmed enligt Wendelius kunna fylla vårt behov av goda episka berättelser.

Det finns mycket gott att säga om Wendelius studie. Hans bakgrundskapitel – en introducerande genomgång av olika inriktningar inom forskningen om populärfiktion och presentation av kriminalfiktionens karaktärsdrag och underavdelningar – är tydliga och informativa

och skrivna på ett sådant sätt att denna studie med fördel kan användas som kurslitteratur på universitetskurser om populärfiktion. Hans analyser är både skarpsinniga och engagerande. Speciellt intressanta är hans analyser av de underliggande värderingarna som kriminalromanernas samhälls- och människoskildringar ger uttryck för. Än mer värdefull blir hans behandling av exempeltexterna då han sätter in dem i deras samtida litterära kontext samtidigt som han diskuterar hur de uppfyller och varierar kriminallitteraturens genrekonventioner. Hans framställning av de förändringar svensk kriminallitteratur har genomgått under de senaste decennierna är också övertygande.

Det finns emellertid ett par saker som väcker frågor i Wendelius studie. Till en början undrar jag varför han i sin forskningsbakgrund endast väljer att presentera olika inriktningar inom forskningen om populärfiktion i allmänhet och inte ger en översikt över forskningen om kriminallitteratur, isynnerhet som den internationella forskningen om detektiv- och kriminalromanen är både varierad och riklig. Så t.ex. saknar jag klassiska auktoriteter inom området som Frank Wadleigh Chandler, Howard Haycraft, Ernst Bloch och Julian Symons. Isynnerhet förvånar det mig att Wendelius inte presenterar och utnyttjar Tzvetan Todorovs uppsats "Kriminalromanens typologi". I Wendelius studie finns Todorovs arbete visserligen återoppat vid ett tillfälle, men då endast i en not när han diskuterar detektivromanens uppbyggnad kring två olika historier (s. 37).

Jag förundrar mig också över att Wendelius endast deklarerar sitt beroende av Caweltis studie som mönstermodell för sin egen analys. Hans sätt att kombinera en gedigen strukturbeskrivning och berättarteknisk analys med en tolkning av texternas underliggande ideologi påminner mycket om Umberto Ecos undersökning av Ian Flemings James Bondromaner i "Berättarstrukturer hos Ian Fleming". Ändå hänvisar Wendelius bara i förbigående vid två tillfällen till Ecos studie (s. 43f, 122).

En annan sak som kan förefalla märklig i denna anmars så väldisponerade studie är att Wendelius i textanalyserna väljer att behandla romanernas komposition sist, isynnerhet som han inleder varje analys med en diskussion om stilgrepp, berättarhållning, förhållandet mellan narration och dialog. Möjligen är tanken att underlätta för läsaren, eftersom diskussionen av olika handlingar och sekvenser kan vara svår att följa för den läsare som inte har den analyserade texten helt aktuell. I de båda föregående avsnitten om romanens samhälls- och människosyn ges nämligen indirekt ett informativt handlingsreferat. Denna disposition ger dock ett intryck av att berättelsens organisation inte har någon betydelse för dess tematik, dess underliggande värderingar vad gäller samhälls- och människoskildringen. Wendelius analys av t.ex. Sjöwalls och Wahlöös *Det slutna rummet* och

"Monita-handlingen" motsäger emellertid detta. Trots att Monita-handlingen upptar betydligt mindre utrymme än de båda andra handlingarna i romanen, "Roos"- och "Svärd-handlingen", visar Wendelius hur dess komposition och plats i berättelsen ger den en särställning i berättelsen. Därmed får också skildringen av Monita och hennes bakgrund stor betydelse för romanens samhälls- och människoskildring och därmed också för dess underliggande ideologiska värderingar.

Wendelius textanalyser berikas av att han placerar in de enskilda texterna i en litterär kontext. Han drar ofta paralleller till andra verk inom samma författarskap på ett sätt som visar att det analyserade verket är representativt för författarens kriminalromaner i allmänhet. I samband med den berättartekniska analysen görs också jämförelser med internationell kriminallitteratur för att visa hur det enskilda verket förhåller sig till genrekonventionerna. Vid några tillfällen kan emellertid hans jämförelser med andra litterära texter te sig märkliga eller överflödiga, så t.ex. när han jämför Mankells teckning av Wallanders far som hötorgskonstnär med Birger Sjöbergs skildring av den kommersiellt exploaterade konstnären Renard i *Kvartetten som sprängdes* (s. 215). Jag kan varken se hur denna jämförelse tillför något i analysen av människoteckningen i Mankells roman eller hur den placerar in romanen i en relevant litterär kontext.

Trots vissa brister i presentationen av tidigare forskning, en något otymplig uppläggning av textanalyserna och några udda val av jämförelsetexter är det ingen tvekan om att Wendelius studie är ett välkommet bidrag till forskningen om såväl svensk populärfiktion som kartläggningen av det sena 1900-talets svenska litteratur i allmänhet. Vidarutvecklingen av Caweltis analysmodell blir i Wendelius händer ett verkingsfullt analysinstrument för samtida kriminallitteratur. Han lyckas inte bara visa hur de tre analyserade kriminalromanerna modifierar och vidarutvecklar kriminalgenren, utan också hur denna typ av storsäljare speglar sin samtid, både dess politiska och litterära klimat. Därmed lyckas han visa att analyser av populär kriminallitteratur kan nå samma djup och komplikationsnivå som analyser av kvalitetslitteratur. Hans studie kommer förhoppningsvis att inspirera till fortsatt seriös forskning om ett inom den svenska litteraturvetenskapliga forskningen ofta förbisett och nedvärderat fält, vår samtids populärfiktion.

Yvonne Leffler